

**ความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา: ปัญหาและความท้าทายในบริบทสังคม
วัฒนธรรม และการศึกษาไทย**

**Gender and Sexual Diversity in Social Studies Education: Challenges
within Thailand's Socio-Cultural and Educational Contexts**

ธัญญารัตน์ ชื่นแสงจันทร์

Thanyarat Chuensangjan

แผนกวิชาสามัญสัมพันธ์ วิทยาลัยการอาชีพพุทธรณีสทล สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา

Department of General Education and Relations, Phutthamonthon Industrial and

Community Education College, Office of the Vocational Education Commission

E-mail: chuensangjanthanyarat@gmail.com

Received: April 03, 2026; Revised: April 26, 2026; Accepted: April 28, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหาและความท้าทายของความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา โดยพิจารณาในมิติสังคม วัฒนธรรม และการศึกษาไทย เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร โดยรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากงานวิจัย ตำราวิชาการ และเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ จากนั้นนำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและตีความในบริบททางสังคม วัฒนธรรม และการศึกษาไทย ผลจากการศึกษาพบว่า ปัญหาความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาไม่ได้เกิดจากตัวบุคคลเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลจากการปะทะกันของค่านิยมทางสังคมระหว่างแนวคิดดั้งเดิมกับแนวคิดร่วมสมัย ส่งผลให้ผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศต้องเผชิญกับการตีตรา การเลือกปฏิบัติ และข้อจำกัดในการแสดงอัตลักษณ์ของตนเอง ขณะเดียวกัน ครูและบุคลากรทางการศึกษายังขาดความรู้ ความเข้าใจ และแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมในการจัดการเรียนรู้ที่เคารพความแตกต่าง นอกจากนี้ ระบบการศึกษาและนโยบายที่เกี่ยวข้องยังไม่สามารถรองรับความหลากหลายทางเพศได้อย่างเป็นรูปธรรม เพื่อเป็นการต่อยอดองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา บทความนี้จึงเสนอแนะให้มองความหลากหลายทางเพศในฐานะปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมการเรียนรู้ ซึ่งจะอยู่ในกรอบแนวคิดการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา ประกอบด้วย 3 ระดับ ได้แก่ ระดับบุคคล ระดับวัฒนธรรมสถานศึกษา และระดับนโยบาย โดยเน้นการสร้าง ความเข้าใจ การยอมรับ และการอยู่ร่วมกันบนพื้นฐานของคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อันจะนำไปสู่การพัฒนาสถานศึกษาให้เป็นพื้นที่ปลอดภัยและส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนทุกกลุ่มอย่างเท่าเทียม

คำสำคัญ: ความหลากหลายทางเพศ; สถานศึกษา; สังคมและวัฒนธรรม; การศึกษาไทย

Abstract

This academic article aims to study the problems and challenges of gender diversity in educational institutions within the dimensions of Thai society, culture, and education. This documentary research involves collecting and analyzing data from academic papers and related documents at both domestic and international levels. Content analysis and interpretation are then conducted within the Thai social and cultural context. The study finds that gender diversity issues in educational institutions do not arise solely from individuals but result from a clash of social values between traditional and contemporary concepts. This leads to gender-diverse students facing stigmatization, discrimination, and limitations in expressing their identity. Simultaneously, teachers and educational personnel still lack the understanding and appropriate practices to manage learning environments that respect differences. Furthermore, the current education system and related policies have yet to concretely accommodate gender diversity. To further contribute to the body of knowledge gained from this study, this article proposes viewing gender diversity as a cultural learning phenomenon. This perspective falls within a framework of coexistence and respect for gender diversity in educational institutions across three levels: individual, school culture, and policy. By emphasizing understanding, acceptance, and human dignity, this approach aims to develop educational institutions into safe spaces that promote equitable learning for all students.

Keywords: Gender diversity; Educational institutions; Socio-cultural context; Thai education

บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ เทคโนโลยีสารสนเทศ และการเปิดรับแนวคิดสมัยใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและความเสมอภาค ส่งผลให้ประเด็นความหลากหลายทางเพศได้รับความสนใจและถูกกล่าวถึงในวงกว้างมากขึ้น ทั้งในระดับนโยบาย สื่อสาธารณะ และพื้นที่ทางสังคมต่างๆ โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่มีแนวโน้มแสดงออกถึงอัตลักษณ์ทางเพศอย่างเปิดเผยมากขึ้น แม้ว่าสังคมไทยจะถูกมองว่าเป็นสังคมที่มีความยืดหยุ่นและยอมรับความหลากหลายทางเพศในระดับหนึ่ง จะเห็นได้จากเหตุการณ์เมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2568 เป็นวันที่กฎหมายสมรสเท่าเทียม หรือพระราชบัญญัติ (พ.ร.บ.) แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 มีผลใช้บังคับอย่างเป็นทางการมอบสิทธิให้กับบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศไม่ว่าเพศใดสามารถจดทะเบียนสมรสได้อย่างเท่าเทียมภายใต้กฎหมาย ซึ่งมีรายละเอียดที่หน่วยงานบังคับใช้กฎหมายต่างๆ จะได้นำไปปรับปรุงกระบวนการให้สอดคล้องอย่างเช่น ระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการจดทะเบียนครอบครัว ซึ่งมีรายละเอียดการปรับถ้อยคำจาก “ชาย-หญิง” เป็น “บุคคล” และ “สามี-ภรรยา” เป็น “คู่สมรส” โดยให้มีผลบังคับใช้ในวันที่ 23 ม.ค. 2568 (BBC, [Online]) แม้จะมีการยอมรับกันในมิติของกฎหมาย แต่ในเชิงลึกยังคงมีโครงสร้างทางวัฒนธรรมและค่านิยมดั้งเดิมที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้และการปฏิบัติต่อบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ

ค่านิยมดังกล่าวมักมีรากฐานมาจากความเชื่อทางศาสนา บทบาททางเพศตามขนบธรรมเนียม และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ซึ่งอาจนำไปสู่การตีตรา การเหมารวม และการเลือกปฏิบัติในบางบริบท อย่างไรก็ตาม ในบริบทของสังคมไทย ความหลากหลายทางเพศจึงมิได้เป็นเพียงประเด็นด้านอัตลักษณ์ส่วนบุคคล หากแต่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านของค่านิยมระหว่าง “ความเป็นดั้งเดิม” กับ “ความเป็นสมัยใหม่” โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาในกลุ่มเยาวชนและผู้เรียน ซึ่งอยู่ในช่วงของการพัฒนาอัตลักษณ์และการเรียนรู้ทางสังคม ความขัดแย้งทางค่านิยมดังกล่าวจึงมีแนวโน้มปรากฏชัดในพื้นที่ของสถานศึกษา ซึ่งเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม เมื่อพิจารณาจากข้อมูลของยูเนสโก (UNESCO, [Online]) จะพบว่า ผู้เรียนต้องเผชิญกับการเลือกปฏิบัติ การตีตรา และการกีดกัน อันเนื่องมาจากเพศวิถี อัตลักษณ์ หรือการแสดงออกทางเพศของตนเอง ซึ่งปัญหาเหล่านี้ทำให้สถานศึกษาไม่สามารถเป็นพื้นที่ปลอดภัยที่เอื้อให้ผู้เรียนได้แสดงออกถึงตัวตนและเติบโตอย่างเต็มศักยภาพได้ นับเป็นปัญหาและความท้าทายเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก รวมถึงประเทศไทยด้วยเช่นกัน

ดังนั้น การทำความเข้าใจบริบทของความหลากหลายทางเพศในสังคมไทยโดยเฉพาะในสถานศึกษา จึงจำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติของสังคม วัฒนธรรม และระบบคุณค่า เพื่อให้สามารถอธิบายปัญหาและความท้าทายที่เกิดขึ้นได้อย่างลึกซึ้ง และนำไปสู่การพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษา และการอยู่ร่วมกันในสังคมที่เคารพความแตกต่างอย่างเหมาะสมและยั่งยืน

สถานศึกษาในฐานะพื้นที่ทางสังคม

สถานศึกษาเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ปลูกฝังค่านิยม และหล่อหลอมพฤติกรรมของผู้เรียนให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัย นอกจากบทบาทด้านวิชาการแล้ว สถานศึกษายังทำหน้าที่เป็น “พื้นที่ทางสังคม” (social space) ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่เอื้อให้ผู้คนได้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งความต้องการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น (relatedness) นับเป็นความปรารถนาในการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่สำคัญอย่างยิ่งข้อหนึ่ง ในบริบทวัฒนธรรมไทยยังมีความค่อนข้างจำกัด และมีความแตกต่างจากบริบทวัฒนธรรมตะวันตก อันเนื่องมาจากลักษณะทางกายภาพ และพฤติกรรมการใช้พื้นที่ของผู้คน (วรทยา เอื้อชัยนุวัฒน์, 2567) ซึ่งสถานศึกษานับเป็นพื้นที่ทางสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นที่มีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งในด้านความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ทางเพศ ในบริบทของความหลากหลายทางเพศ สถานศึกษาจึงมิได้เป็นเพียงสถานที่จัดการเรียนการสอน หากแต่เป็นพื้นที่ที่สะท้อนและผลิตซ้ำค่านิยมทางสังคมเกี่ยวกับเพศและบทบาททางเพศอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือรูปแบบการจัดการเรียนรู้ กฎระเบียบของสถานศึกษา การปฏิบัติของครูและบุคลากร ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน ล้วนมีอิทธิพลต่อการกำหนดบรรทัดฐานว่า “ความเป็นเพศที่เหมาะสม” ควรเป็นอย่างไร คำถามนี้อาจจะต้องพิจารณาถึงการอบรมเลี้ยงดูและสร้างรากฐานของชีวิตตั้งแต่แรกเริ่มให้มีความเข้มแข็ง คือ การอบรมเลี้ยงดูเด็กในระดับปฐมวัยเพราะพัฒนาการที่ดีของเด็กเริ่มต้นจากครอบครัว เด็กจะเติบโตมีคุณภาพและมีบุคลิกเช่นไร ส่วนหนึ่งย่อมมาจากสภาพของครอบครัว และวิธีการอบรมเลี้ยงดูของครอบครัวเป็นสำคัญ (สิริกุล อิศรานุรักษ์ และปราณี สุทธิสุคนธ์, 2550) นอกจากนี้สภาพแวดล้อมและการเลี้ยงดู ก็นับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะผลของการเลี้ยงดู

ผิวดิวิทางจิตวิทยาทำให้เด็กโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่มีความวิปริตแปรปรวนในด้านบุคลิกภาพ รักร่วมเพศชาย มักจะเกิดจากการเลี้ยงดู ของแม่เป็นสำคัญ แม่ที่มีพฤติกรรมหวงลูกจนเกินเหตุ ซักจูงให้เอนเอียงมาทาง ผู้หญิง ลดความเป็นผู้ชายของลูกลงผูกมิตรกับลูกเพื่อต่อต้านพ่อเมื่อมีเรื่องไม่พอใจกับพ่อทำให้ลูกนิยม ชมชอบแม่แต่ฝ่ายเดียว จนกลายเป็นผู้หญิงตามแม่ไป สำหรับรักร่วมเพศในหญิงก็ทำนองเดียวกัน แม่รัก ลูกชายมากกว่าผู้หญิง ซึ่งดีชิงเด่นกับลูกหญิงต่อหน้าพ่อทำให้ลดความเป็นผู้หญิงของลูกลงเพราะลูกเห็น แม่นิยมลูกชาย ตนจึงพยายามเป็นผู้ชาย (พิมพ์สุรางค์ เตชะบุญเสริมศักดิ์, 2551) อาจกล่าวได้ว่า ครอบครัวเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการหล่อหลอมและขัดเกลาในเรื่องของการรับรู้ ทางเพศ บทบาท ทางเพศและลักษณะพฤติกรรมการแสดงออกของแต่ละเพศ โดยพ่อแม่จะต้องมีวิธีการเลี้ยงลูกให้ เหมาะสมกับเพศของตนเอง เช่น การแต่งกาย การใช้ภาษาท่าทาง รวมทั้งการปลุกฝังลูก เกี่ยวกับการมี จริยธรรม มีจิตสำนึก มีหน้าที่ ระเบียบวินัยและความรับผิดชอบ และผู้ปกครองต้องประพฤติตนเป็น แบบอย่างของความเป็นเพศที่เหมาะสมขณะเดียวกันพ่อแม่ควรมีความรู้และทักษะในการพูดคุยเรื่องเพศ และปลุกฝังค่านิยมทางเพศที่เหมาะสม (หนึ่งฤทัย ชัยดารา, 2559) จากอิทธิพลการอบรมเลี้ยงดูของ ครอบครัวที่หลากหลายอาจส่งผลทั้งในเชิงสนับสนุนหรือจำกัดการแสดงออกของผู้เรียนที่มีความ หลากหลายทางเพศ ในหลายกรณี สถานศึกษายังคงดำรงอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดแบบดั้งเดิมที่เน้น ความเป็นชาย-หญิงตามเพศกำเนิด และอาจขาดความยืดหยุ่นในการรองรับความหลากหลายทางเพศ ส่งผลให้ผู้เรียนบางกลุ่มเผชิญกับความรู้สึกไม่ปลอดภัย การไม่ยอมรับ หรือแม้กระทั่งการเลือกปฏิบัติ ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การกำหนดเครื่องแบบ การใช้ภาษาในห้องเรียน หรือ ทัศนคติของครูและเพื่อนร่วมชั้น ในขณะเดียวกัน สถานศึกษายังมีศักยภาพในการเป็นพื้นที่แห่งการ เปลี่ยนแปลง (transformative space) ที่สามารถส่งเสริมความเข้าใจ ความเคารพ และการอยู่ร่วมกัน บนความแตกต่างได้ หากมีการพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาอย่างเหมาะสม เช่น การบูรณาการเนื้อหา ความหลากหลายทางเพศในหลักสูตร การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ปลอดภัย (safe learning environment) และการส่งเสริมทัศนคติเชิงบวกของครูและผู้เรียน

ดังนั้น การพิจารณาสถานศึกษาในฐานะพื้นที่ทางสังคมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำ ความเข้าใจปัญหาและความท้าทายของความหลากหลายทางเพศ เนื่องจากสถานศึกษาเป็นทั้งพื้นที่ที่ สะท้อนปัญหาและเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่มีความเสมอภาคและ เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคน

ปัญหาและความท้าทายในสถานศึกษา

แม้ว่าสถานศึกษาจะมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลาย แต่ในทางปฏิบัติยังคงพบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางเพศอย่างต่อเนื่อง โดยปัญหาเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดทั้งในระดับบุคคล สถาบัน และโครงสร้างทางสังคม

ประการที่ 1 คือ ปัญหาการตีตราและอคติทางสังคม (stigma and prejudice) ซึ่งการตีตรา นี้เป็นแนวคิดที่ เออร์วิง กอฟฟ์แมน (Goffman E. Stigma, 1963) นักจิตวิทยาสังคมชาวแคนาดา ได้เป็น ผู้ริเริ่มศึกษาในเรื่องการตีตราได้ให้ความหมายไว้ว่า “เป็นคุณลักษณะของการทำให้เสียหายหรือ เสียชื่อเสียงในระดับลึกซึ่งผลของความเสียหายจะแสดงให้เห็นในรูปแบบของความสัมพันธ์” อาจกล่าวได้ว่า การตีตราเป็นปฏิกิริยาของสังคมและบุคคลแวดล้อมที่มีต่อคุณลักษณะไม่พึงประสงค์ของบุคคลที่มีความ

แตกต่างจากบุคคลทั่วไป เช่น รูปร่างหน้าตา สีผิว ประวัติอาชญากรรม ประวัติความเจ็บป่วยร้ายร่างกาย และสุขภาพจิต เป็นต้น นำไปสู่ความมีอคติ (Prejudice) การแบ่งแยก (Separation) และการเลือกปฏิบัติ (Discrimination) ทำให้บุคคลนั้น เสื่อมเสียชื่อเสียง ถูกลดทอนคุณค่า และไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม ส่งผลให้การรับรู้คุณค่าของตนเองของบุคคลนั้นลดลง (นิภาวรรณ ศรีโยหะ, 2568) แม้เรื่องนี้จะมีการศึกษาอยู่ในวงการแพทย์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสุขภาพจิตก็ตาม แต่ยังมีปรากฏในหมู่ผู้เรียนและบุคลากรทางการศึกษา ผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศมักถูกมองผ่านกรอบค่านิยมแบบเหมารวมมีส่วนส่งผลให้เกิดอคติทางสังคม นำไปสู่การล้อเลียน การกลั่นแกล้ง (bullying) และการกีดกันออกจากกลุ่มเพื่อน ปัญหาดังกล่าวไม่เพียงส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของผู้เรียน แต่ยังส่งผลต่อความมั่นใจในตนเองและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน

ประการที่ 2 คือ ข้อจำกัดด้านความรู้และความเข้าใจของครูและบุคลากรทางการศึกษา ในหลายกรณี ครูอาจยังขาดความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศ หรือมีทัศนคติที่ได้รับอิทธิพลจากค่านิยมดั้งเดิม อาจเป็นเพราะมีปัญหาในการพัฒนาครูประเด็นต่างๆ เช่น ระบบการพัฒนาครูในภาพรวมยังไม่มีหน่วยงานหรือเจ้าภาพหลักที่จะทำหน้าที่ดูแล กำกับติดตาม วรรระบบและวางแผนการพัฒนาในภาพรวม, กลไกการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาครู, หลักสูตรการพัฒนาครูไม่สอดคล้องกับความต้องการของครู, วิธีการและสาระการพัฒนาครูยังใช้รูปแบบเดิมๆ ไม่มีนวัตกรรมใหม่, สถานที่จัดอบรมพัฒนาครู ที่ส่วนใหม่จะเน้นการอบรมตามห้องประชุมในโรงแรม หรือในสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งดึงครูออกจากห้องเรียนส่งผลกระทบต่อจัดการเรียนการสอน, ระบบการติดตามผลการพัฒนาครูของแต่ละหน่วยงานขาดระบบการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง และแรงจูงใจในการพัฒนาตนเองของครู (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2556) ซึ่งประเด็นปัญหาเหล่านี้ ส่งผลให้ไม่สามารถจัดการเรียนรู้หรือให้คำปรึกษาแก่ผู้เรียนได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งยังอาจเกิดการใช้ภาษาพฤติกรรม หรือแนวปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับหลักการเคารพความแตกต่างโดยไม่ตั้งใจ

ประการที่ 3 คือ ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและนโยบายของสถานศึกษา เช่น กฎระเบียบที่ยึดโยงกับเพศกำเนิดอย่างเคร่งครัด การกำหนดเครื่องแบบนักเรียน การใช้คำนำหน้านาม หรือการจัดสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อต่อความหลากหลายทางเพศ ซึ่งอาจทำให้ผู้เรียนรู้สึกถูกจำกัดสิทธิในการแสดงอัตลักษณ์ของตนเอง นอกจากนี้ หลักสูตรการเรียนการสอนยังมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางเพศค่อนข้างจำกัด และขาดการบูรณาการในเชิงระบบ แม้จะมีพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 ซึ่งมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 9 กันยายน 2558 โดยมีจุดมุ่งหมายในการให้ความคุ้มครองแก่เพศหญิง เพศชาย ทั้งยังรวมไปถึงบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ให้สามารถดำรงชีวิต สถานะของตนให้อยู่ในสังคมได้อย่างเท่าเทียมเสมอภาคกัน ทั้งนี้ ในมาตรา 3 ในพระราชบัญญัตินี้ได้ระบุไว้ว่า “การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ” หมายความว่า การกระทำหรือไม่กระทำการใดอันเป็นการแบ่งแยก กีดกัน หรือจำกัดสิทธิประโยชน์ใดๆ ไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม โดยปราศจากความชอบธรรม เพราะเหตุที่บุคคลนั้นเป็นเพศชายหรือเพศหญิง หรือมีการแสดงออกที่แตกต่างจากเพศโดยกำเนิด (ราชกิจจานุเบกษา, 2558) อย่างไรก็ตาม ปัญหาของผู้ที่มีสถานะหลากหลายทางเพศก็ยังคงปรากฏอยู่ในสถานศึกษา แต่ก็อาจจะมีแนวโน้มในทางบวกมากขึ้น เพราะสังคมส่วนใหญ่เริ่มรับรู้และเข้าใจถึงสิทธิเสรีภาพในสถานะของแต่ละคนในสังคมอันนำไปสู่การตราพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 และได้มีการประกาศใช้เป็นที่ยอมรับแล้ว

ประการที่ 4 คือ ความท้าทายด้านวัฒนธรรมองค์กรของสถานศึกษา การสร้างวัฒนธรรมองค์กรเพื่อการปฏิรูปการศึกษาเป็นสิ่งที่ผู้บริหารสถานศึกษาต้องตระหนักและให้ความสำคัญ เนื่องจากวัฒนธรรมองค์กรเป็นสิ่งที่ต้องเสริมสร้างให้มีความหนักแน่น มั่นคงและต่อเนื่อง ให้เป็นแนวทางเดียวกันที่ทุกคนในองค์กรต้องยอมรับและปฏิบัติตาม องค์กรใดมีการกำหนดระบบการบริหารงานที่ดี มีระเบียบการปฏิบัติงานที่ชัดเจน ย่อมนำพาสู่การปฏิบัติงานที่มีประสิทธิผลและประสบความสำเร็จได้ตามเป้าหมาย ดังนั้น ผู้บริหารจึงต้องมีความเข้าใจในเรื่องวัฒนธรรมองค์กร ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้องค์กรหลายองค์กรที่มีลักษณะการดำเนินงานเหมือนกันแต่ประสบความสำเร็จแตกต่างกันได้ (คณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, 2551) อีกมุมมองหนึ่งวัฒนธรรมองค์กรนั้นนับเป็นค่านิยม แนวคิด และแนวทางปฏิบัติที่สำคัญในการที่จะพัฒนาวัฒนธรรมสถานศึกษาให้ขับเคลื่อนไปด้วยดีนั้นต้องใช้ทั้งความสามารถของผู้บริหารในการเสริมสร้างวัฒนธรรมที่ดั่งมาภายในองค์กร รวมทั้งความร่วมมือของคณะครูและบุคลากรทางการศึกษาในสถานศึกษานั้นๆ ร่วมมือร่วมใจดำเนินงานตามภารกิจของสถานศึกษาให้ประสบผลสำเร็จอย่างเต็มความรู้ความสามารถ ตามมาตรา 39 ได้กำหนดให้มีการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษาทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านการบริหารวิชาการ ด้านการบริหารงบประมาณ ด้านการบริหารงานบุคคล และด้านการบริหารทั่วไป (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา, 2553) ด้วยเหตุนี้ ในสถานศึกษาบางแห่งยังคงให้ความสำคัญกับการรักษาภาพลักษณ์หรือความเป็นระเบียบแบบแผนมากกว่าการเปิดพื้นที่ให้กับความแตกต่าง ส่งผลให้การแสดงออกของผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ “ไม่เหมาะสม” หรือ “ผิดปกติ” ในสายตาของคนส่วนใหญ่

ดังนั้น ปัญหาที่เกิดขึ้นในสถานศึกษาจึงมิได้เป็นเพียงปัญหาเฉพาะบุคคล หากแต่เป็นผลลัพธ์ของการปะทะกันระหว่างค่านิยมทางสังคม โครงสร้างสถาบัน และกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ยังไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างเต็มที่ การทำความเข้าใจปัญหาเหล่านี้รอบด้านจึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาและการอยู่ร่วมกันที่เคารพความหลากหลายทางเพศอย่างแท้จริง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องความหลากหลายทางเพศ

1. แนวคิดเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศ

ความหลากหลายทางเพศ (gender diversity) เป็นแนวคิดที่อธิบายถึงความแตกต่างของอัตลักษณ์ทางเพศ (gender identity) การแสดงออกทางเพศ (gender expression) และรสนิยมทางเพศ (sexual orientation) ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เพียงกรอบชาย-หญิงตามเพศกำเนิดเท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงความเป็นเพศที่มีความหลากหลายและเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งความหมายเดิมจะหมายถึงผู้มีเพศวิถีทุกรูปแบบ เช่น ชายรักชาย หญิงรักหญิง เกย์ ทอม ดี เกเทย สาวประเภทสอง คนข้ามเพศ รวมถึงผู้ที่รักต่างเพศด้วย แต่ภายหลังได้มีการใช้คำศัพท์ดังกล่าวเป็นการเฉพาะกลุ่ม (กฤตยา อาชวนิจกุล, 2555) ตามความเห็นของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (2550) ที่มีต่อร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 มาตรา 30 ได้ให้ความหมายของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ หมายถึงบุคคล ดังนี้ 1) บุคคลที่รักเพศเดียวกัน (Homosexual) เช่น หญิงรักหญิง ชายรักชาย หรือบุคคลที่รักสองเพศ 2) บุคคลที่มีสองเพศแต่กำเนิด (Hermaphrodites) หมายถึงบุคคลที่มีสองเพศแต่กำเนิดไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นชายหรือหญิง 3) บุคคลที่มีบทบาททางสังคมเป็นหญิงหรือชายแตกต่างไปจากเพศ

กำเนิดของตน (Transgendered people) เช่น กะเทย สาวประเภทสอง และ 4) บุคคลที่ผ่าตัดแปลงเพศ หรือบุคคลข้ามเพศ (Transsexuals)

เมื่อพิจารณาในเชิงทฤษฎี แนวคิดเรื่องเพศจะถูกพัฒนาไปจากมุมมองชีววิทยา (biological determinism) สู่มุมมองเชิงสังคม (social constructionism) ที่มองว่า “เพศ” เป็นสิ่งที่ถูกสร้างและกำหนดขึ้นโดยสังคม ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การสื่อสาร และปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ส่งผลให้การรับรู้เกี่ยวกับความเหมาะสมของบทบาททางเพศแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ดังนั้น การทำความเข้าใจความหลากหลายทางเพศจึงจำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติของสิทธิ ความเท่าเทียม และการยอมรับความแตกต่าง โดยเฉพาะในบริบทของสถานศึกษา ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญในการหล่อหลอมลักษณะ และพฤติกรรมของผู้เรียน

2. แนวคิดสังคมศึกษาและการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม

สังคมศึกษาเป็นศาสตร์ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลายได้อย่างสันติ แนวคิดสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ “การอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม” (multicultural society) ซึ่งเน้นการเคารพความแตกต่าง การยอมรับอัตลักษณ์ของผู้อื่น และการสร้างความเสมอภาคในสังคม ในบริบทของความหลากหลายทางเพศ แนวคิดดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและยอมรับความแตกต่างทางเพศในฐานะส่วนหนึ่งของความหลากหลายทางสังคม การจัดการเรียนการสอนในรายวิชาสังคมศึกษาจึงควรบูรณาการเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาค และการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีทัศนคติที่เปิดกว้างและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม

3. มิติทางศาสนาและจริยธรรมต่อความหลากหลายทางเพศ

ในสังคมไทย ศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อการกำหนดค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมอย่างลึกซึ้ง หลักธรรมสำคัญ เช่น เมตตา กรุณา และการไม่เบียดเบียน เป็นพื้นฐานสำคัญที่สามารถนำมาใช้ในการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่มีความหลากหลาย การตีความหลักคำสอนทางศาสนาเกี่ยวกับเพศอาจแตกต่างกันไปตามบริบทและมุมมองของแต่ละบุคคล ในบางกรณี อาจมีการนำความเชื่อทางศาสนามาใช้เพื่อจำกัดบทบาทหรือการยอมรับบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ขณะที่ในอีกมุมหนึ่ง หลักธรรมทางศาสนาก็สามารถเป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมความเข้าใจ ความเมตตา และการยอมรับความแตกต่าง

ดังนั้น การบูรณาการมิติทางศาสนาและจริยธรรมในการศึกษาเรื่องความหลากหลายทางเพศ จึงควรอยู่บนพื้นฐานของการตีความที่สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชน และเน้นการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพศักดิ์ศรีของทุกคน

4. แนวคิดสถานศึกษาที่ปลอดภัยและการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดสถานศึกษาที่ปลอดภัย (safe space) และการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม (inclusive education) เป็นแนวทางสำคัญในการรองรับความหลากหลายของผู้เรียน โดยมุ่งเน้นการสร้างสภาพแวดล้อมที่ผู้เรียนทุกคนรู้สึกปลอดภัย ได้รับการยอมรับ และสามารถแสดงอัตลักษณ์ของตนเองได้อย่างเหมาะสม การสร้างสถานศึกษาที่ปลอดภัยสำหรับผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศจำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบหลายด้าน ได้แก่ การพัฒนาหลักสูตรที่ครอบคลุมความหลากหลาย การส่งเสริมทัศนคติเชิงบวกของครูและบุคลากร การกำหนดนโยบายที่ชัดเจน และการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เปิดกว้างและเคารพ

ความแตกต่าง แนวคิดดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของการศึกษาไทย เนื่องจากสามารถเป็นเครื่องมือในการลดปัญหาการเลือกปฏิบัติ และส่งเสริมความเสมอภาคทางการศึกษา อย่างเป็นรูปธรรม

ความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา: ปัญหาและความท้าทาย

จากเนื้อหาที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาไทยที่นำมากล่าวไว้เบื้องต้นนั้น เมื่อนำมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ควบคู่กับการตีความเชิงสังคมวัฒนธรรม จะพบว่า ปัญหาและความท้าทายสามารถจำแนกออกเป็น 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) รูปแบบการรับรู้ (2) ปัญหาเชิงโครงสร้าง (3) ปัญหาเชิงวัฒนธรรม และ (4) ปัญหาเชิงปฏิสัมพันธ์ ซึ่งสะท้อนความซับซ้อนของความหลากหลายทางเพศในบริบทสถานศึกษาไทย

1. รูปแบบการรับรู้ความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา

1.1) การยอมรับแบบ “ผิวเผิน” ผลการวิเคราะห์พบว่า สถานศึกษาไทยจำนวนมากมีแนวโน้ม “ยอมรับความหลากหลายทางเพศในระดับผิวเผิน” กล่าวคือมีการเปิดพื้นที่ให้ผู้เรียนสามารถแสดงออกบางส่วนได้ เช่น การใช้ภาษาหรือบุคลิกภาพที่แตกต่าง แต่การยอมรับดังกล่าวยังไม่ครอบคลุมถึงการยอมรับในเชิงโครงสร้างหรือสิทธิอย่างแท้จริง การยอมรับในลักษณะนี้มักปรากฏในรูปแบบของ “การไม่ปฏิเสธอย่างเปิดเผย” มากกว่าการ “ส่งเสริมอย่างเป็นระบบ” ส่งผลให้ผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศยังคงต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับกรอบของสถานศึกษา เช่น การแต่งกายตามเพศกำเนิด หรือการหลีกเลี่ยงการแสดงออกที่อาจถูกมองว่าไม่เหมาะสม ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความย้อนแย้งในสังคมไทย ที่มีทั้งการยอมรับและการจำกัดอยู่ในเวลาเดียวกัน

1.2) การแยกแยะเชิงค่านิยม นอกจากการยอมรับแบบผิวเผินแล้ว ยังพบว่าการรับรู้ความหลากหลายทางเพศในลักษณะของ “การแยกแยะเชิงค่านิยม” กล่าวคือบุคคลในสถานศึกษาอาจยอมรับความหลากหลายทางเพศในบางบริบท เช่น ด้านความสามารถหรือบุคลิกภาพ แต่ยังคงมีการตัดสินในเชิงศีลธรรมหรือความเหมาะสม ตัวอย่างเช่น การยอมรับผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศในฐานะ “คนเก่ง” หรือ “มีความสามารถ” แต่ในขณะเดียวกันกลับมีการตั้งคำถามต่อความเหมาะสมของการแสดงออกทางเพศ หรือบทบาททางสังคมของบุคคลนั้น รูปแบบการรับรู้เช่นนี้สะท้อนถึงการดำรงอยู่ของกรอบค่านิยมแบบดั้งเดิม ที่ยังคงมีอิทธิพลต่อการตีความความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา

2. ปัญหาเชิงโครงสร้าง

2.1) กฎระเบียบของสถานศึกษา (เครื่องแบบ/ห้องน้ำ) ผลการวิเคราะห์พบว่า กฎระเบียบของสถานศึกษาเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่จำกัดการแสดงออกของผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศ โดยเฉพาะกฎระเบียบเกี่ยวกับเครื่องแบบนักเรียนและการใช้ห้องน้ำ สถานศึกษาส่วนใหญ่ยังคงใช้ระบบเพศแบบสองขั้ว (binary system) ในการกำหนดกฎระเบียบ เช่น การแบ่งเครื่องแบบชาย-หญิง หรือการจัดสรรห้องน้ำตามเพศกำเนิด ส่งผลให้ผู้เรียนที่มีอัตลักษณ์ทางเพศที่แตกต่างต้องเผชิญกับความไม่สอดคล้องระหว่างตัวตนกับข้อกำหนดของสถาบัน ข้อจำกัดดังกล่าวไม่เพียงส่งผลต่อความสะดวกในการใช้ชีวิตประจำวัน แต่ยังส่งผลต่อความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง (sense of belonging) ของผู้เรียนในสถานศึกษา

2.2) หลักสูตรที่ไม่ครอบคลุม อีกหนึ่งปัญหาสำคัญ คือ หลักสูตรการศึกษาที่ยังไม่ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับสุขศึกษา

สังคมศึกษา หรือเพศศึกษา เนื้อหาที่ปรากฏในหลักสูตรมักเน้นเพศในมิติชีววิทยา และขาดการอธิบายในมิติทางสังคม วัฒนธรรม และสิทธิมนุษยชน ส่งผลให้ผู้เรียนขาดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศ และอาจนำไปสู่การสร้างอคติหรือความเข้าใจผิด นอกจากนี้ ครูผู้สอนบางส่วนยังขาดความพร้อมในการจัดการเรียนรู้ในประเด็นดังกล่าว ทำให้การนำเนื้อหาไปใช้ในห้องเรียนยังมีข้อจำกัด

3. ปัญหาเชิงวัฒนธรรม

3.1) ค่านิยมชาย หญิงในสังคมไทย ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า ค่านิยมแบบชาย-หญิง (gender binary) ยังคงมีอิทธิพลอย่างมากต่อการรับรู้และการปฏิบัติต่อความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาไทย ค่านิยมดังกล่าวกำหนดบทบาทและความคาดหวังที่ชัดเจน เช่น เพศชายควรมีความเข้มแข็ง เป็นผู้นำ ขณะที่เพศหญิงควรมีความอ่อนโยน เรียบร้อย การเบี่ยงเบนจากกรอบดังกล่าวมักถูกมองว่าไม่เหมาะสมหรือผิดปกติ

อิทธิพลของค่านิยมนี้ถูกถ่ายทอดผ่านกระบวนการทางสังคม เช่น การเลี้ยงดู การศึกษา และสื่อ ส่งผลให้ผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศต้องเผชิญกับแรงกดดันในการปรับตัว

3.2) อิทธิพลของศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนา มีบทบาทสำคัญในสังคมไทยในการกำหนดกรอบศีลธรรมและพฤติกรรมของบุคคล แม้หลักคำสอนทางพุทธศาสนาจะเน้นความเมตตาและการยอมรับความแตกต่าง แต่การตีความในเชิงสังคมอาจส่งผลให้เกิดข้อจำกัดต่อความหลากหลายทางเพศในบางบริบท ความหลากหลายทางเพศอาจถูกมองว่าเป็นผลของกรรม หรือเป็นสิ่งที่ควรควบคุมและปรับเปลี่ยน ส่งผลให้เกิดทัศนคติในเชิงลบต่อบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศที่แตกต่าง

อย่างไรก็ตาม ยังมีแนวโน้มของการตีความศาสนาในเชิงเปิดกว้างมากขึ้น ซึ่งสามารถเป็นฐานในการส่งเสริมความเข้าใจและการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพความแตกต่าง

4. ปัญหาเชิงปฏิสัมพันธ์

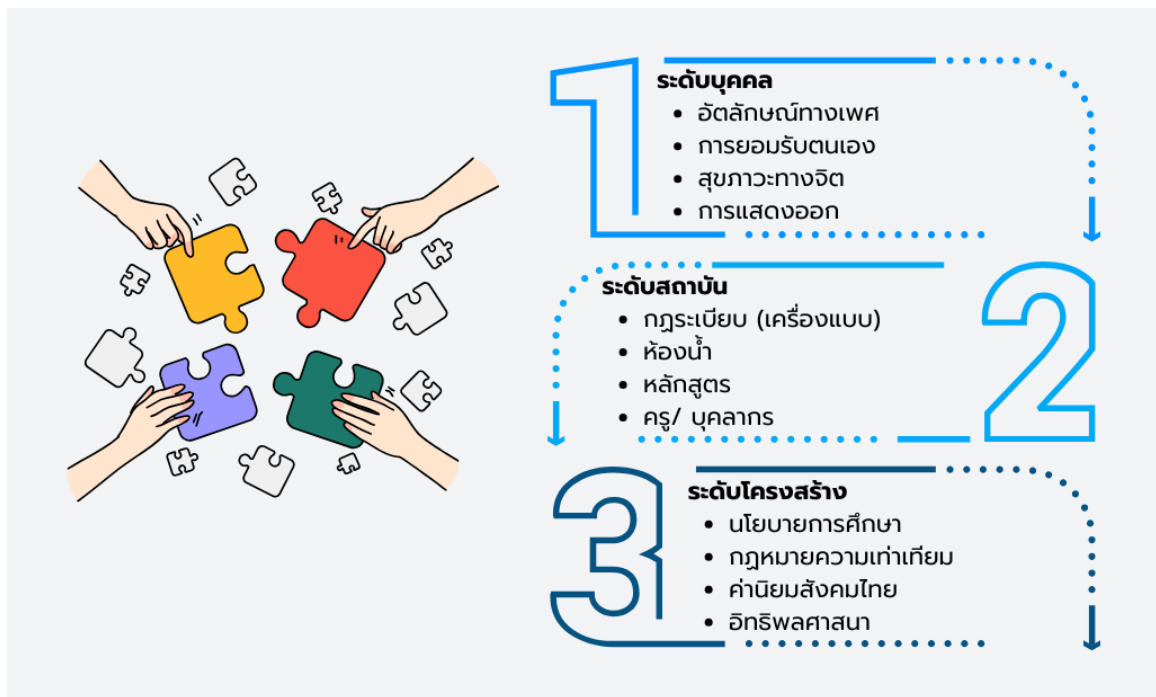
4.1) การกลั่นแกล้ง (Bullying) การกลั่นแกล้งเป็นหนึ่งในปัญหาที่พบบ่อยแพร่หลายในสถานศึกษา โดยเฉพาะต่อผู้เรียนที่มีความหลากหลายทางเพศ ซึ่งมักตกเป็นเป้าหมายของการล้อเลียน การดูถูก หรือการกีดกันทางสังคม การกลั่นแกล้งดังกล่าวมีทั้งในรูปแบบทางวาจา ทางกาย และทางสังคม และส่งผลกระทบต่อผู้เรียนในหลายด้าน เช่น ความเครียด ภาวะซึมเศร้า การขาดเรียน และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ปัญหานี้สะท้อนถึงการขาดระบบป้องกันและจัดการที่มีประสิทธิภาพในสถานศึกษา

4.2) ทัศนคติของครูและบุคลากรทางการศึกษา ครูและบุคลากรทางการศึกษามีบทบาทสำคัญในการกำหนดบรรยากาศของสถานศึกษา อย่างไรก็ตาม ผลการวิเคราะห์พบว่า ทัศนคติของครูต่อความหลากหลายทางเพศยังมีความหลากหลาย ครูบางส่วนมีความเข้าใจและยอมรับความหลากหลายทางเพศ และพยายามสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยให้กับผู้เรียน แต่ในขณะเดียวกัน ยังมีครูบางส่วนที่มีทัศนคติแบบดั้งเดิม หรือขาดความรู้ความเข้าใจ ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติที่ไม่เหมาะสม เช่น การใช้ถ้อยคำที่ตีตรา หรือการไม่สนับสนุนผู้เรียน

ความแตกต่างของทัศนคติดังกล่าวส่งผลกระทบต่อประสบการณ์ของผู้เรียนโดยตรง และเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความปลอดภัยทางจิตใจในสถานศึกษา ผลการวิเคราะห์ทั้ง 4 ด้านสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาไทยมิได้เกิดจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง แต่เป็นผลจาก “การทับซ้อนของโครงสร้าง สังคม วัฒนธรรม และปฏิสัมพันธ์” กล่าวคือ แม้จะมีการยอมรับในระดับหนึ่ง

แต่ยังคงมีข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการปฏิบัติจริง ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องนำไปอภิปรายและเสนอแนวทางแก้ไขในส่วนถัดไป

องค์ความรู้ที่ได้

ภาพที่ 1 การจัดการความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา 3 ระดับ

ความสัมพันธ์เชิงบูรณาการของทั้ง 3 ระดับ

โมเดลนี้เน้นให้เห็นว่า ทั้ง 3 ระดับมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นพลวัต (Dynamic Relationship)

กล่าวคือ

- ระดับโครงสร้าง → กำหนดกรอบและทิศทางของสถาบัน
- ระดับสถาบัน → เป็นกลไกในการถ่ายทอดนโยบายสู่การปฏิบัติ
- ระดับบุคคล → เป็นผลลัพธ์และผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง

ในขณะเดียวกัน ผู้เรียนในระดับบุคคลก็สามารถส่งผลย้อนกลับ (feedback) ต่อสถาบันและสังคมได้ เช่น การเรียกร้องสิทธิ หรือการสร้างการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

สรุปโมเดล “3 ระดับการจัดการความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา” สะท้อนให้เห็นว่าการสร้างความเท่าเทียมทางเพศในสถานศึกษาไม่ใช่เพียงการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล แต่ต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนทั้งในระดับสถาบันและโครงสร้างควบคู่กัน ทั้งนี้ การพัฒนาในลักษณะองค์รวมดังกล่าว จะช่วยให้สถานศึกษาสามารถเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ที่เคารพความแตกต่าง และส่งเสริมศักยภาพของผู้เรียนทุกคนได้อย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- กฤตยา อาชวนิจกุล. (2555). เพศวิถีทางเลือกที่เปลี่ยนไปในความหลากหลายทางเพศ, *ปวารายสาร*, 36(1), 116.
- คณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ. (2551). *คู่มือการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมองค์กร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ.
- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (2550). *สิทธิมนุษยชนของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักงานสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- นิภาวรรณ ศรีโยหะ. (2568). การตีตราทางสุขภาพจิต: บทบาทของพยาบาลชุมชน. *วารสารวิจัยสุขภาพและการพยาบาล*, 41(2), 227-238.
- พิมพ์สุรางค์ เตชะบุญเสริมศักดิ์. (2551). คุณภาพชีวิต ของผู้ติดเชื้อ HIV และผู้ป่วยเอดส์ในกรุงเทพมหานคร. *วารสารสาธารณสุขศาสตร์*, 38(ฉบับพิเศษ), 91-103.
- พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ. (2558, 13 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 132 ตอนที่ 18 ก, หน้า 17-27.
- วรทยา เอื้อชัยวัฒน์. (2567). คุณลักษณะที่วางที่เอื้อต่อการเป็นพื้นที่ทางสังคมในชุมชนเมืองของไทย: กรณีศึกษาชุมชนปากคลองบางสะแก ย่านตลาดพลู. *วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาวิชาสถาปัตยกรรม, ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิริกุล อิศรานุรักษ์ และปราณี สุทธิสุคนธ์. (2550). การอบรมเลี้ยงดูเด็ก. *วารสารสาธารณสุขและการพัฒนา*, 5(1), 105-108.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา. (2553). *แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับปรับปรุง (พ.ศ. 2552-2559)*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (2556). *บทวิเคราะห์สถานการณ์การพัฒนาครูทั้งระบบและข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาครูเพื่อคุณภาพผู้เรียน*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: บริษัท พริกหวานการาฟฟิค จำกัด.
- หนึ่งฤทัย ชัยดารา. (2559). การพัฒนารูปแบบการให้ความรู้กับผู้ปกครองแบบสุจริตเพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในการอบรมเลี้ยงดูลูกให้ถูกเพศ. *วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต*, 4(1), 273-283.
- BBC. 23 ม.ค. 2568 *วันประวัติศาสตร์ กฎหมายสมรสเท่าเทียมมีผลใช้บังคับวันแรก*. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.bbc.com/thai/articles/c1kmv4rr4xzo> [20 มีนาคม 2569].
- Goffman E. (1963.). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall.